

YÜKLEMİN ÖZNE VE NESNE İLİŞKİSİ

H. İbrahim Delice

Öz

Türkçe sözdizimi çalışmalarında -genellikle- yüklem ve özne temel öge nesne de yardımcı öge olarak işlenir. Bazı araştırmacılar da temel öge olarak sadece yüklemi kabul etmektedir.

Ne birinci ne de ikinci yaklaşım tarzı doğrudur. Zira, kurucu öge olan yüklem, özne veya nesne olmadan cümle kuramaz.

Dolayısıyla yüklem, daima; özne veya nesne de birbiriyle değişmeli olarak temel ögedir. Yani, yüklem temel öge oluşu değişmez; özne ve yüklem temel öge oluşu ise yüklem türüne göre değişkendir.

Bu yazının dayandığı temel nokta, yüklem türüne göre tamamlayıcı temel öğelerin değişkenlik gösterdiğidir.

Yüklem kılış fiili ise yüklem yanındaki temel öge özne; yüklem oluş fiili veya isim ise yüklem yanındaki temel öge, nesne olacaktır. Buna göre, cümlelerdeki tamamlayıcı temel öğeler esas alındığında nesnel ve öznel cümle olmak üzere iki farklı cümle tipi ortaya çıkmaktadır.

Nesnel cümlelerde iki temel öge vardır: Yüklem ve nesne.

Öznel cümlelerde ise kılış fiilinin çatısına göre temel öge değişmektedir.

Netice itibarıyla, cümlelerin bir kurucu ve iki tamamlayıcı olmak üzere üç temel ögesi vardır. Yüklem yanına bu tamamlayıcı temel öğelerden en az birini almadan cümle kuramaz.

Nesnel cümlelerde özne bulunmaz; ancak, öznel cümlelerin geçişli olması durumunda nesne de temel öge olarak cümleye katılabilir.

Anahtar Sözcükler

Yüklem, Özne, Nesne, Cümle, Öge.

Relation of Predicate With Subject and Object

Abstract

In Turkish syntax works as basic element predicate and subject, as auxiliary element object are –usually- functioned. However some of resarchers accept only predicate as basic element.

Neither first nor second style of aproach is true. Because predicate which is constituent element can't make sentence without subject or object.

Consequently predicate is always and with change each other subject and object is basic element. So, it doesn't change that predicate is basic element; subject and predicate whether is basic element is changeability according to kind of predicate.

In this writing basic point is that complementary basic elements are changeable according to kind of predicate.

If predicate is kılış predicate, basic element beside predicate will be subject. If predicate is oluş predicate or noun, basic element beside predicate will be object. Therefore when complementary basic elements in sentences are based on, style of two different sentences as sentence with subject and sentence with object will appear.

There are two basic elements in sentence with object: predicate and subject.

In sentences with subject basic element changes according to çatı of kılış predicate.

Finally there are three basic element as ones of them is founder and two of them is complementary. Predicate dosen't make sentence without the least of complementary basic elements.

There is no subject in sentences with object but if sentences with object have transitive predicate, object can make sentence as basic element.

Key Words

Predicate, Subject, Object, Sentence, Element

Türkçe sözdizimi çalışmalarında -genellikle- yüklem ve özne 'cümlemin temel öğeleri' nesne de 'cümlemin yardımcı öğeleri' (Ediskun, 1992: 328-348; Bilgegil, 1984: 30-51; (Demir, 2004: 180-210) başlığı altında incelenir.

Bu yaklaşım tarzı ders kitaplarına da bu şekilde yansımıştır (Özkan ve Dalaman, 2000: 14-18).

Konu, bu haliyle kendi içinde çelişki içerdiği için, cümle konusu, "Cümlemin temel öğeleri yüklem ve öznedir. Şayet bu öğeler yoksa o kelime grubu cümle değildir. Bu sebeple edilgen çatılı cümlelerde "Cam kırıldı." örneğinde olduğu gibi "cam" nesne (eylemden etkilenen varlık) olduğu halde cümlemin temel öğelerinden özne bulunmadığı için özne kabul edilir ve bu tip özneler "sözde özne" olarak nitelendirilir. Şayet cümle "Cam top oynayan çocuklar tarafından kırıldı." şeklinde olursa fiilin çatısı edilgen olduğu için kırma eylemini çocukların yaptığı söylendiği halde "top oynayan çocuklar tarafından" özne değildir; bu tür öğeler zarf tümlecidir. Bazı dil bilgisi kitaplarında bu tip öznelerden "örtülü özne" diye bahsedilmektedir. Sözde özne dışında gerçek ve gizli olmak üzere iki özne çeşidi daha vardır. Gizli özne yüklemi sonundaki şahıs ekinden hareketle bulunur. (<http://www.edebiyatalemi.com>)" gibi istisna içeren kurallarla doludur.

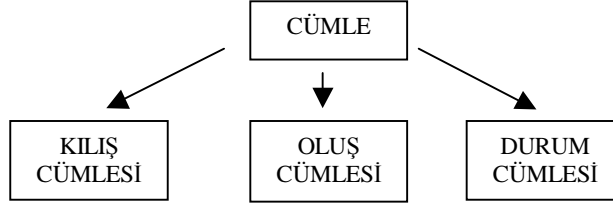
Bu çelişki, uzman olmayan kişilerin de fark edebileceği oranda büyüktür. Dücan Cündioğlu bir yazısında bu konuya değinir ve "Suje' (sujet/subject/subjekt) sözcüğü neredeyse hiç istisnasız, bugün Türkçemizde 'özne' diye karşılamıyor ve hatta dilbilmezler tarafından bu sözcüğe, "cümlede eylemi gerçekleştiren, işi yapan" (fail) anlam veriliyor ki bu anlam sadece "fiil cümleleri" için geçerlidir; kısaca 'fail' demektir. Her fail ise bir fiil ister. Halbuki "isim cümleleri" sözkonusu olduğunda bu sözcük ve tamamı hiçbir işe yaramaz. Meselâ "Elma tathdır" cümlesindeki 'elma'yı 'özne' olarak adlandırıp bu terime "cümlede eylemi gerçekleştiren, işi yapan" (fail) anlam verenlerin, şu sorunun da cevabını vermeleri gerekir: 'Elma', bu cümlede hangi işi yapıyor?" diye sorduktan sonra sorunu yüklem ile eylem terimleri ile çözümlenmektedir (Cündioğlu, 2006: 14).

Bazı araştırmacılar da temel öğe olarak sadece yüklemi kabul etmektedir (Karahan, 2004: 14). Onlara göre, özne ve nesne yardımcı öğe içinde yer alır.

Ne birinci ne de ikinci yaklaşım tarzı doğrudur. Doğru olan, kurucu öğe olan yüklem özne ve nesne öğelerinden biri veya yüklem türüne göre her ikisi olmadan cümle kuramadığıdır.

Dolayısıyla, yüklem kurucu öğe olarak sürekli; özne ve nesne de birbiri ile değişmeli bir şekilde yüklemi tamamlayıcı öğe olarak temel öğedir. Yani, yüklem temel öğe oluşu değişmez; özne ve nesnenin temel öğe oluşu ise yüklem türüne göre değişkendir.

Yüklem, cümle kurucusudur ve kurgulanacak cümlenin türüne göre üç değişik yapıda ortaya çıkar: Kılış, oluş ve durum bildiren cümleler.



Kılış cümleleri, kılış fiili ile kurulur ve gerçekleştirilen eylemi temsil eden yüklem, mutlaka bir varlığa ihtiyaç duymaktadır: “*Samsun’dan ne zaman döndünüz?*” cümlesi böyle bir kılış cümlesidir ve yüklem olan ‘dönmek’ fiili, eylem gerçekleştirebilme erkine sahip ‘siz’in gösterdiği varlığa ihtiyaç duymuştur.

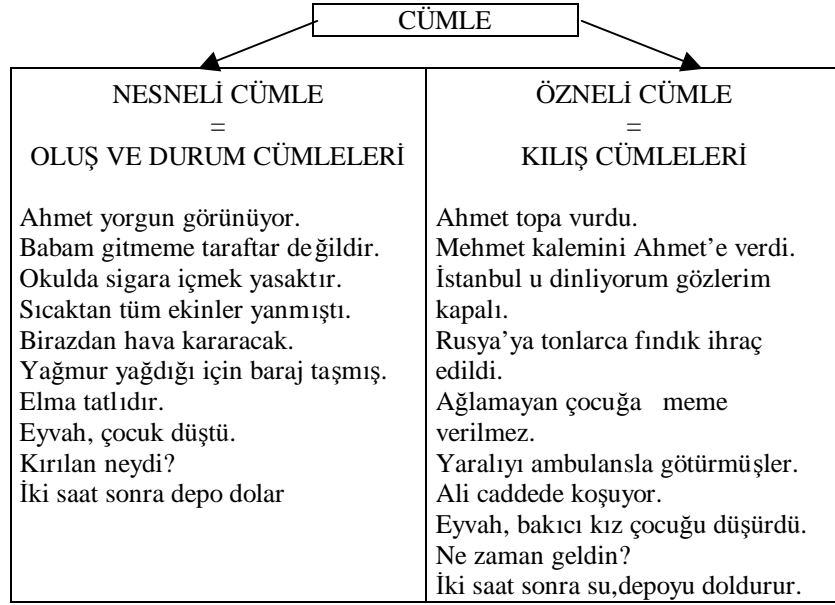
Kılış fiilleri yüklem olduğu zaman, kullanılan fiilin çatısına göre ‘nesne’ de ‘özne’den sonra ikincil tamamlayıcı öge olarak yer alabilir: “*Gazete okurken uyumuşum.*” cümlesinde ‘uyumak’ fiilini tamamlayacak olan birincil temel öge ‘ben’ öznesi, ikincil temel öge de ‘gazete’ nesnesi olacaktır. Dolayısıyla, böyle cümlelerde üç temel öge ortaya çıkmaktadır.

Oluş cümleleri, oluş fiili ile kurulur ve gerçekleşen eylemi temsil eden yüklem, bir varlığa ihtiyaç duymaz: “*Kırlar yeşillenmiş.*” cümlesi böyle bir oluş cümlesidir ve yüklem olan ‘yeşillenmiş’ fiili, cümle kurabilmek için bir varlığa ihtiyaç duymamaktadır; ama, yeşillenme yeteneğine sahip bir nesne ismi ile birleşmelidir. Bu nedenle, yüklem yanlarında bulunması gereken zorunlu birleşen bu kez ‘kırlar’ nesnesi olmuştur.

Durum cümleleri, ek-fiil ulanmış olan isimler ile kurulur ve durumun ifadesinde en vurgulu kavramı temsil eden yüklem, bir varlığa ihtiyaç duymaz: “*Portakal sarıdır.*” cümlesi böyle bir durum cümlesidir ve ek-fiil yardımıyla yüklem olan ‘sarı’ ismi, cümle kurabilmek için bir varlığa ihtiyaç duymamaktadır; ama, tıpkı oluş cümlelerinde olduğu gibi ‘sarı’ olan şeyin -yani, dilbilgisel karşılığı olan nesnenin- söylenmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluğun sonucunda ‘portakal’ nesne olarak cümleye girmiştir.

Bu noktada, mantıksal açıdan üç grupta gösterilen cümle türleri, dilbilgisel açıdan öznel ve nesnel cümleler olarak iki grupta derlenebilir:

Yüklem kılış fiili ise yüklem yanlarında bulunması gereken temel öge öznedir. Yüklem oluş fiili veya isim ise yüklem yanındaki temel öge, nesne olacaktır. Buna göre, cümlelerdeki tamamlayıcı temel öğeler esas alındığında nesnel ve öznel cümle olmak üzere iki farklı cümle tipi ortaya çıkmaktadır:



Nesneli cümlelerde iki temel ö ğe vardır: Yüklem ve nesne. Bu tür cümleler, nesnenin vurgulu oldu ğu durumları ifade etmek için kullanılır.

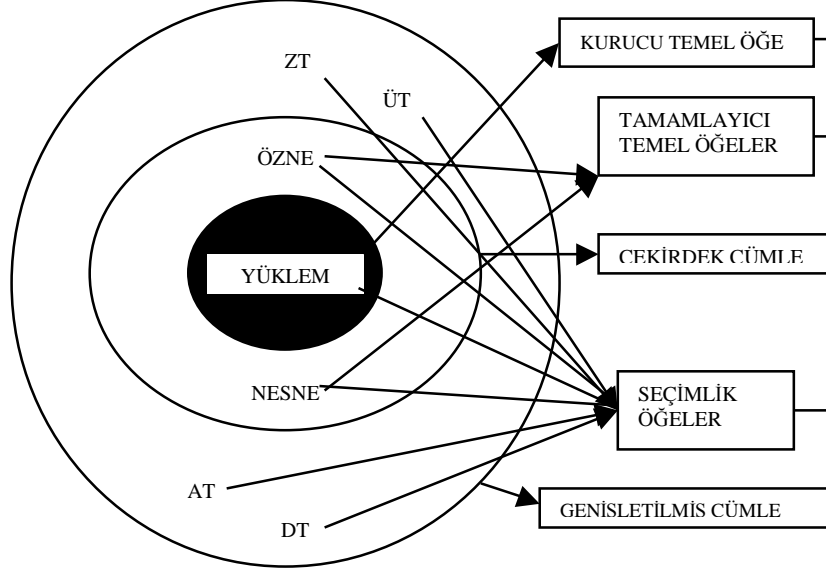
Öznenin vurgulu oldu ğu durumları ifade etmek için kurgulanan özneli cümlelerde ise kılış fiilinin çatısına göre temel ö ğe de ğişmektedir:

Geçişli kılış fiillerinde 'yüklem', 'özne' ve 'nesne' olmak üzere üç temel ö ğe "Ali kitap okudu."; ettirgen kılış fiillerinde 'yüklem', 'yapan özne' 'yaptıran özne' ve 'nesne' olmak üzere dört temel ö ğe "Ali kitabı Ayşe'ye okuttu."; geçişli ve ettirgen olmayan kılış fiillerinin yüklem oldu ğu cümlelerde ise 'özne' ve 'yüklem' olmak üzere iki temel ö ğe "Ali koşuyor." bulunmaktadır.

Netice itibariyle, cümlelerin bir kurucu ve iki tamamlayıcı olmak üzere üç temel ö ğesi vardır. Yüklem yanına bu tamamlayıcı temel ö ğelerden en az birini almadan cümle kuramaz.

Nesneli cümlelerde özne bulunmaz; ancak, özneli cümlelerde yüklem geçişli olması durumunda nesne de temel ö ğe olarak cümleye katılabilir.

Bir cümlede tüm öğelerin yükleme göre durumu şu şekilde tablolaştırılabilir:



DT: Dolaylı Tümeleş, **ZT:** Zarf Tümeleş, **ÜT:** Ünlem Tümeleş, **AT:** Açıklama Tümeleş

Kaynakça

- BİLGEGİL, K. (1984), **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1984.
- CÜNDİOĞLU, D. (2006), "Benim Derdim: Dil Yaresi", **Yeni Şafak**, 10.09.2006, s. 14.
- DELİCE, H. İ. (2003), **Türkçe Sözdizimi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİR, T. (2004), **Türkçe Dilbilgisi**, Kurmay Yayınları, Ankara, 2004.
- EDİSKUN, H. (1992), Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 1992.
http://www.edebiyatalemi.com/cumlenin_ogeleri.htm
- KARAHAN, L. (2004), **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- ÖZKAN, A., M Dalaman. (2000), **İlköğretim Testli Alıştırma Dilbilgisi 6**, Meram Yayıncılık, İstanbul, 2000.